

Он у СССР, одакле смо га преузели, носи назив „самообложение”, што значи самоопорезивање.

7. — *За чист језик у финансијама.* — Природно је да експанзивне снаге привреде и динамика друштвених односа у нашој држави изискује на финансиском плану нове технике. Иако фискални систем који имамо већ сада располаже солидним основама, ретуши у њему нису искључени, а са њима и апел на резерву термина. Па ипак, узалудно би било негирати да финансиска дисциплина и здраве финансије имају своје норме и своје императиве, међу којима су и циљеви које смо на почетку поменули. Стојећи пред новим институционалним законом о порезима чије се доношење наговештава, мислимо да можемо очекивати да ће он у механизам нашег пореског система унети већу стабилност и рационалну терминологију: да нећемо рећи таксе за оно што таксе нису, а да ћемо звати порезима оно што порези јесу. Јер, најзад, остаје да у погледу номенклатуре треба поћи од природе дажбине а не од типа обвезника који је плаћају.

Јован Ловчевић

ПОЛОЖАЈ ПРОИЗВОЂАЧА У СИСТЕМУ РАДНИЧКОГ САМОУПРАВЉАЊА

Маркс је обележио Париску комуноу као облик ослобођења рада, оног ослобођења које је сврха социјализма. Париска комуна је, зна се, оставила своје дело недовршено. Али је Маркс забележио да је суштина ослобођења рада стварање слободних удружења (асоцијација) произвођача, радника.

Разуме се да се конкретан облик ових слободних удружења слободних произвођача, ослобођених робовања капиталу или било ком другом власнику њихове радне снаге, њихове природне способности за стваралачки рад, — да се тај облик мора наћи у зависности од конкретних друштвених околности сваког појединог социјалистичког друштва. Један од таквих конкретних облика је и систем нашег радничког (и друштвеног) самоуправљања, и данас несумњиво најпотпунији такав облик.

У широком сплету питања која се у вези с нашим системом постављају несумњиво је да је једно од најважнијих управо питање положаја радника-произвођача у том систему. А ово питање опет мора бити постављено баш у вези с питањем ослобођења рада и радника-произвођача, оно мора бити тако постављено да даје одговор колико су радник и његов рад у том систему ослобођени.

Постављајући тако ово питање овде, није нам намера да на њега дамо какав исцрпан одговор нити да обухватимо све његове стране — за то би били нужни опширни и подробни радови. Указаћемо само на оно што изгледа најважније и изнети само нацрт могућег одговора.

I. — За положај произвођача, односно радника као слободног радника-ствараоца, радног човека, у социјализму, чији је рад ослобођен вековног

ропства, битне су две ствари: он мора бити господар свога рада и господар производа тог рада. То значи да он сам мора одређивати свој рад, шта ће радити, колико ће радити, с ким ће радити, где ће радити, итд., с једне стране, и, с друге стране, он мора сам присвајати свој сопствени производ и њиме слободно располагати како нађе за сходно. Међутим, била би заблуда замишљати да је већ у социјализму могућа потпуна слобода како је наведена. Питање је да ли ће она икад бити могућа у том смислу. Јер, човек би био потпуно слободан само кад би био сам, ван друштва — а тада, разуме се, слобода нити би му била потребна нити би уопште нешто значила, сам појам слободе не би ни постојао. Пошто је човек дат у друштву, он је ограничен друштвом, што значи да и не може бити потпуно слободан. Слобода, као и све на свету, може бити само релативна, ограничена, јер, развијена до краја, и она пориче саму себе и самоуништава се.

Слободи рада у социјализму супротставља се чињеница да је рад друштвена појава, која је омогућена друштвом и могућа само у друштву, помоћу одређених средстава која је друштво произвело пре појединачног радника и која ће по правилу постојати и после њега. Приступ овим средствима мора бити друштвено регулисан и не може бити потпуно слободан. Уколико је веће изобиље тих средстава, утолико је слободнији приступ овима и утолико је човек слободнији у свом раду. А пошто се средства радом и стварају, то рад све више сам себе ослобађа стварајући све више ових средстава.

Можда је још важније то што је и сам човек као радник, као произвођач, као, у одређеном смислу, средство за рад, такође друштвени производ, створен од других. Маколико он био, потенцијално, универзалан радник, способан за сваки рад, он стварно бива оспособљен само за извештан број радова, он је специјализован у друштвеној подели рада. И тиме је и ограничен, те може радити само оно за што је оспособљен.

Пема томе, хоће ли наћи место за рад и које ће то место бити, то не зависи само од слободне воље радника него и од друштвених околности.

С друге стране, у друштвеној производњи произвођач не може бити ни потпуно слободан у власти над својим производом. Поред других, главни узрок томе је подела рада. Данас постоји подела рада у двоструком смислу. С једне стране, нико не производи ниједан производ сасвим сам — производња сваког појединог производа захтева сарадњу више произвођача. Самим тим је слобода располагања својим производом сваког од њих нужно ограничена. С друге стране, ниједан произвођач (односно удружење произвођача) није самодовољан — он производи робе за размену — данас, за тржиште. Његов производ је зато делимично под влашћу друштва — он мора бити друштвено користан, а колика је та корист, то опет цени друштво. Зато произвођач може владати производом само уколико овај одговара друштвеним потребама, односно уколико се произвођач држи одређених друштвених услова. Другим речима, у знатној мери судбину његовог производа одређује друштво тиме што му одређује вредност. Учествујући у друштвеној подели рада и не будући самим тим самодовољан, произвођач мора да се потчини друштвеним условима раз-

мене и мора да уступи свој производ под друштвено одређеним условима, јер иначе не може да живи.

Треба бити свестан ових ограничења слободе рада и радника чак и у социјализму, упркос његовом огромном доприносу ослобођењу рада у поређењу с ранијим друштвима. Даљи напредак у ослобођењу рада не само да је могућ него је и нужан и задаци у том правцу још увек су огромни а пут до потпуног ослобођења још дуг.

II. — Ослобођење рада у социјализму мора, дакле, бити схваћено као условно и ограничено околностима које су наведене. Радничко самоуправљање овде доноси огромно много слободе, али не бесконачне и потпуне. Радничко самоуправљање у ужем смислу речи, тј. као систем самоуправљања у одређеним привредним организацијама, доноси слободу у томе што су радници у одређеној привредној организацији господари свог рада и свог производа у одређеним друштвеним оквирима. Он укида, у оквиру организације, власт било ког другог субјекта — приватног власника, државе или било ког другог — над радом радника-произвођача, али, наравно, не укида оно што се не може укинути на датом ступњу развоја производње и друштва, не укида посредну власт друштва, коју смо изложили.

Но, овај систем као такав не укида ни једну врсту непосредне власти друштва. Наиме, створивши радника-произвођача и давши му средства за рад, с једне стране, а будући неопходан услов за његов опстанак, с друге стране, друштво нужно узима од радника одређен део његова производа под своју власт, како би обезбедило управо услове и његова опстанка као и опстанка сваког другог свог члана. Ово друштво, које обухвата све друштвене јединице ван привредне организације, од општине до државе, различитог је обима и његове потребе су различите, али у систему радничког самоуправљања ниједно од ових ширих или ужих друштава, ниједна од ових друштвених јединица не може задовољити своје потребе друкчије до радом произвођача удружених у њихова слободна удружења, у њихове привредне организације. Стога друштво мора располагати једним делом њихова производа, и за толико они не могу бити господари свог производа, она им је за толико одузет од друштва, присвојен од друштва.

Да би радни човек, произвођач био потпуно слободан, да би његов рад био потпуно ослобођен, потребно је да он остане господар и овог дела свог производа. Разуме се, пошто он сам није друштво које овај производ присваја, него је само један његов члан, то он и не може сам господарити овим делом свог производа већ само као члан друштва. У начелу то се постиже демократском организацијом власти над овим делом производа. То значи да се демократски одлучује колики ће део тог производа присвојити друштво и на шта ће се тај део употребити. При том је битно да сваки произвођач својим сопственим производом управља исто онолико колико и туђим производом, односно, да његова власт над укупним друштвено присвојеним производом не буде мања од власти било ког другог члана друштва који је произвођач.

Како се ово може организовати није лако питање. Ту има низ тешкоћа у које се овде не може упуштати (поменимо, на пример, однос произвођача и непроизвођача у овој власти, однос вредности производа појединих произвођача и удела власти који имају). Но, то за наше питање није битно јер остаје ван области радничког самоуправљања у ужем смислу, тј. самоуправљању у оквиру одређене привредне организације, и обухвата област организације власти у друштву као сложеној целини, већој или мањој — од општине до државе. Нема сумње, међутим, да се ова друштвена власт мора на један или други начин повезати управо са радничким самоуправљањем, с произвођачима датог дела производа. Наш систем већа произвођача је један од облика тог повезивања.

Напомињући само ово питање, вратићемо се на питање радничког самоуправљања у ужем смислу.

III. — У систему радничког самоуправљања, дакле, радник је слободан у оквиру своје привредне организације. Он је самосталан, слободан предузетник који сам организује свој рад и који господари производом свог рада, својим дохотком. Но, разуме се, ова је слобода такође у оквиру друштва, ограничена друштвом, маколико то друштво било мало — једна привредна организација. Другим речима, ни овде радник-произвођач није непосредан господар свог рада и његовог производа него је то његово слободно удружење, колектив, коме припада и преко кога врши своју власт, посредно.

Према томе, битан услов оне слободе произвођача која је једина могућа у овим условима јесте потпуна равноправност, једнакост произвођача у колективу, тако да сваки у истој мери, подједнако као и други, врши колективну власт над радом и заједничким производима тог рада. И пошто се овом влашћу управо мора одредити и вредност рада свакога, односно вредност оног дела производа који је он произвео, то не може ни бити говора о неком сразмерном дељењу власти према вредности рада, односно производа. Другим речима, сви произвођачи морају бити једнаки међу собом; нико не може имати више права од другог.

Разуме се да се и у овом систему могу десити грешке. Може се вредност радног учешћа неког члана потценити а другог преценити у односу на његову стварну вредност. Тиме ће, у ствари, доћи до неправедне расподеле, до присвајања дела производа потцењеног радника од стране прецењеног радника — и тиме, дакле, до једне врсте експлоатације. Али то, у основи, и неће бити експлоатација већ слободно располагање својим сопственим производом од стране његовог произвођача.

Разуме се исто тако да стварна једнакост чланова привредне организације у управљању организацијом није постигнута самим тим што је овима дата правна једнакост, тј. потпуно једнака права у власти. Ова стварна једнакост у власти зависи од њихове стварне друштвене једнакости, од њиховог стварно једнаког положаја у друштву и у организацији, а пре свега од њихове стварне економске, политичке и културне једнакости. Међутим, ова стварна једнакост још није потпуно остварена у социјализму, мада социјализам пружа, први пут у историји, услове за

њено остварење. На том остварењу треба радити, а ни оно се у социјализму, као ни остали идеали, ипак не може потпуно остварити. И баш у нашим условима радничког самоуправљања, где је правна једнакост произвођача у оквиру организације више-мање потпуна, главна пажња треба да буде обраћена управо на ово постизање што веће стварне једнакости, на оспособљавање произвођача за вршење произвођачке власти, на његово стварно ослобођење.

IV. — Из овога излази да слободног произвођача у радничком самоуправљању пре свега обележава укидање најамнине. Најамнина је, у начелу, била једнака вредности радне снаге, њом је радник продавао самог себе, постајао је објект експлоататора, који није имао власти над собом, односно својим радом. Најамнина му је била унапред одређена уговором, на основу процене тржишне вредности његове радне снаге. Најамнина је раднику, у начелу, омогућавала само одржавање исте врсте радне снаге, истог квалитета а не њено даље развијање нити развијање његових других способности, или је то омогућавала у сасвим малој мери. Исто тако, она је омогућавала углавном само репродукцију нове радне снаге — радничког потомства а не и њено проширење.

Уместо најамнине радник сада добија пуну вредност свог рада (после одбијања за друштвене потребе, разуме се), односно његовог производа. То значи да он добија и један део бившег вишка вредности који је раније присвајао капиталиста. Другим речима, радник више не продаје своју радну снагу да би добијао најамнину; он сада производи као слободан произвођач оно што сматра друштвено корисним и продаје друштву производ свог рада, сходно његовој корисности, односно друштвеној вредности.

Додуше, на данашњем ступњу развоја социјализма оцену друштвене вредности тог производа друштво одређује углавном путем тржишта — дакле, стихијски. Овакво оцењивање неће увек бити тачно. Особито се тешко тако оцењују стварне вредности нематеријалних производа, као и трајних материјалних производа упућених на неодређен круг људи, на друштво као такво. Али се засад тржиште не може избећи.

Пошто произвођач не добија најамнину него доходак од свог рада, то нестаје тачне одређености мере његове зараде унапред. Најамнина је унапред одређена и стална; доходак није унапред одређен нити сталан — он зависи од друштвене процене путем тржишта, односно од цене, која се стално мења. Радник је изгубио једну релативну сигурност — унапред обезбеђену најамнину, без обзира на вредност свог производа, јер је ризик друштвено некорисне производње сносио капиталиста. Радник је у замену за то добио могућност неограниченог дохотка — све што његов производ вреди припада њему, он присваја цео вишак који је некад присвајао капиталист. Али упоредо с тим радник прима на себе и одговорност за друштвену корисност свог рада. Јер и овде, као и свуд, слобода не иде без одговорности ни предузетност без ризика. Управо зато што је постао слободан, радник је постао и одговоран за свој успех и сноси ризик неуспеха.

Произвођач тиме постаје потпун човек, постаје субјект своје делатности. Он није више објект туђе субјективности, он је свој сопствени субјект, јер је стекао слободу и одговорност — те две битне особине субјекта.

Стекавши доходак уместо најамнине, произвођач стиче могућност, уколико му доходак расте, тј. уколико производи оно што је друштву потребно, да себе усавшава као човека, а не само да се одржава на истом ступњу развоја на коме се налази, као и да шири своје потомство и да све потпуније задовољава своје потребе. Он, дакле, добија широке могућности развоја, које су ограничене једино његовом способношћу да производи друштвене вредности.

V. — Друга страна ослобођења рада и произвођача-радника у систему радничког самоуправљања јесте укидање потчињености произвођача у раду неком другом субјекту. Произвођач — све, разуме се, у оквиру и путем свог удружења, организације — слободно, самостално, самоуправно, самоуправљајући се, ради. Он одређује врсту рада, количину, место, време, начин, средства рада, он одређује с ким ће радити, под којим условима ће радити итд. Он није, као раније, узео према послодавцу обавезу да изврши одређен рад и зато више и нема послодавца који врши надзор да он тај рад и изврши и употребљава и принудна средства да то и постигне, као што ни произвођач сам више не покушава да избегне своју обавезу рада.

Произвођач сад ради сам за себе и зато што он то себи наређује, он сад сам и врши надзор над собом. Санкција његовог рада је његов доходак — ради ли више и боље, и доходак ће бити већи. Нема потребе за дисциплином и казнама — нерад слободног радника је сам себи највећа казна.

Разуме се да је радник слободан члан свог слободног удружења у чијем је оквиру слободно одредио услове свог рада, као и рада својих другова. Уколико му се не свиђају ти услови, он их може променити — опет, разуме се, у споразуму са својим друговима. И уколико се не држи тих слободно одређених услова, сваки његов друг има право да води надзор над његовим радом и да захтева да их се он држи, као што и он има то право према другима, јер иначе омета успех рада другог. Постоји, дакле, једна дисциплина рада и овде, али то је дисциплина слободно удружених произвођача коју су слободно уговорили и коју увек могу мењати својом вољом.

Тако је радник-произвођач постао слободан произвођач, господар свог рада, који, у начелу, може радити колико хоће и шта хоће. Он сам одређује сврху свог рада, он јасно зна зашто ради и ужива плод свог рада. Његов рад му више није отуђен, он није туђ објект, средство рада, него субјект свог сопственог рада.

VI. — У вези с овим стоји и власт произвођача у погледу организације рада као целине, у погледу организације производње као непрекинутог процеса. Он више није случајан завртањ туђе производње, при-

времени члан, *надничар*, који ради за један дан, или у најбољем случају за недељу дана, туђ организацији у којој ради. Он сад ради у свом сопственом удружењу чији је саставни органски део, трајан део. Цела производња као трајан процес његова је сопствена и он је организује. Он постаје *предузетник* чији доходак зависи од дугорочне добре организације производње. Располажући производом свог рада, произвођач располаже и вишком рада, па, као предузетник, мора да одреди део производа који ће потрошити и део који ће уложити ради одржавања и проширења производње. Тек тиме он постаје прави господар производње, од радника се претвара заиста у произвођача.

Сагледајући дугорочни ток производње и њен дугорочни успех произвођач тек тиме у пуној мери постаје господар свог рада. Јер не само да је рад постао његов тиме што је свакодневна радна дисциплина постала његова сопствена самодисциплина него је он постао његов и тиме што му је он одредио дугорочну сврху, коју свакодневним радом непрекидно остварује и коју гледа у свакодневном раду, у сваком свом покрету, тиме што је постао његов организатор. Свакодневни монотони покрети нису више бесмислени, као кад ради као завртањ у огромној туђој машинерији коју не разуме — они су сада покрети остварења укупне сврхе производног процеса који је сам организовао. Иако, у техничкој подели рада, он ради и даље само један монотон покрет, монотонија се у знатној мери губи, јер је радник организатор свог сопственог рада, јер је сврха рада у његовим рукама. Тако се радничким самоуправљањем решава једно од најтежих питања пред којим се налази социологија рада у капитализму — враћање целине радног процеса раднику, овладавање сврхом рада од стране радника.

На тај начин произвођач престаје бити објект чију судбину, не само дневну, путем одређивања надница, него и дугорочну, општу, путем организовања целокупне производње и располагања вишком рада, односно вредности, одређује неко други. Он постаје субјект који своју судбину држи у својим рукама, постаје заиста човек који својим радом кује себи судбину и срећу.

VII. — Уговор који радник склапа при ступању на рад у привредну организацију губи у систему радничког самоуправљања све своје дотадање основне црте уговора о раду — одређивање рада, радне дисциплине и услова рада и најамине. То није уговор којим се радник потчињава неком другом — послодавцу. То је уговор којим се он удружује с другим произвођачима у слободно удружење произвођача, привредну организацију. Уговором он саодређује с другим произвођачима услове рада и свог учешће у њему, он њиме врши оно право самоуправљања својим радом и његовим производом који му припада као слободном члану социјалистичког друштва.

То више није стари уговор о раду, па тај назив и не треба да му остане, можда. То је уговор о удруживању произвођача, уговор о производњи слободно удружених произвођача. То је уговор у коме нема надређености него само слободно демократски постављених органа демократског удружења у коме чланове сами собом владају.

VIII. — Пред оваквим стањем поставља се питање става друштва према слободно удруженим произвођачима у њиховим слободним производњачким удружењима. Колики интерес и потребу има друштво да се меша у њихову слободну производњу? Треба ли оно да обезбеђује „минималну надницу”, обавезан годишњи одмор, радно време, распон доходака, чак и само запошљавање итд., итд.? Уколико то још друштво чини, оно то мора чинити из других разлога а не из оних из којих је то чинило раније.

Наиме, у капитализму је друштво на тај начин штитило друштвено слабије, раднике, према друштвено јачим, послодавцима. И ишло је у тој заштити само докле је тај разлог захтевао. У административном социјализму држава је једна врста послодавца која сама организује процес производње и врши власт у привредној организацији, идући у првом реду за обезбеђењем што веће производње.

У систему радничког самоуправљања, где је произвођач слободан, он слободно уређује све односе у производњи и у начелу друштво у то не треба да се меша, као ни у остале области људске слободе. Ипак, производња није искључиво интерес појединца, односно удружења појединаца. Она је и друштвени интерес, као што смо видели. И само утолико друштво и има право да се меша у организацију процеса производње. Оно треба да заштити друштвени интерес уколико би он могао бити оштећен слободом произвођача. И тако, на пример, друштво може да ограничи радно време, јер тако штити здравље произвођача и његову производну способност која није само његов него и друштвени интерес.

Но, пошто је основ друштвеног мешања сада сасвим други, то и обим и врста овог мешања морају бити друкчији но раније и одговарати овом новом основу.

Др. Рад. Д. Лукић

ОПШТЕ ЗАКОНИТОСТИ И ПОСЕБНИ ПУТЕВИ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ РАЗВИТКА

Друштвени развитак је објективни законити процес који се развија конкретним путевима и облицима у одређеним временским и просторним оквирима. Опште законитости тога развитака изражавају се нужно у посебним и појединачним појавним облицима, зависно од историјских услова и прилика у којима живе поједини народи и земље, јер су и друштвене противречности, та моторна снага развитака, увек конкретно дате и стога добијају своја индивидуална решења. Ти конкретни путеви их испуњавају реалном садржином и верифицирају као стварне, објективне законитости, а друштвени развитак као објективни процес којим доминирају те законитости.

Познато је да се свака земља одликује низом унутрашњих специфичних својстава, економских, политичких, идејних, културних и других, и у датој историјској епохи развитака стоји под утицајем различитих